

STANISŁAW KOSMYNKA

Uniwersytet Łódzki

ORCID: 0000-0003-4131-4762

skosmynka@uni.lodz.pl

PRZEWROTY WOJSKOWE W REGIONIE AFRYKI SUBSAHARYJSKIEJ W LATACH 2020–2023 W ŚWIECIE TEORII „KASKADOWOŚCI” I „ZARAŻLIWOŚCI” ZAMACHÓW STANU

Military Coups in the Sub-Saharan African Region in 2020–2023 in the Light of the ‘Cascading’ and ‘Contagiousness’ Theories

In recent years, from 2020 to 2023, several Sub-Saharan African states (Mali, Burkina Faso, Chad, Gabon, Guinea, Sudan, Niger) experienced successful military coups as a result of which the army took power. We can observe significant increase in coups in the African continent. The article focuses on the mechanisms and similarities of unconstitutional taking power. It describes also challenges for regional security resulting from the activity of terrorist groups in this area. The article refers to some conceptual framework of *coup d'état*, especially in the context of „contagiousness” and „cascading” theories, exemplified by coups in Sub-Saharan region. It analysis the problem of fragile, dysfunctional states and the phenomenon of the militarization of politics in this part of Africa.

K e y w o r d s: Sub-Saharan Africa, *coup d'état*, military forces, jihadism, security.

Przewroty wojskowe w regionie Afryki Subsaharyjskiej w latach 2020–2023 w świetle teorii „kaskadowości” i „zaraźliwości” zamachów stanu

W latach 2020–2023 w regionie Afryki Subsaharyjskiej doszło do serii przewrotów wojskowych, w wyniku których przedstawiciele sił zbrojnych odsunęli rządzących i przejęli kontrolę nad państwem. Artykuł ukazuje uwarunkowania

i podobieństwa mechanizmów niekonstytucyjnej zmiany władzy na przykładzie kilku państw regionu: Mali, Burkina Faso, Czadu, Gabonu, Gwinei, Sudanu i Nigru. Analiza tu zawarta odwołuje się do koncepcji teoretycznych zamachu stanu, spośród których szczególnie dwie teorie – „zaraźliwości” i „kaskadowości” znajdują odzwierciedlenie w przewrotach we wspomnianych państwach Afryki. Trajektorie zamachów stanu stanowią egzemplifikację i komplementarność mechanizmów określających specyfikę tego typu niekonstytucyjnej wymiany elit politycznych. Artykuł podejmuje zarazem tak ważny z perspektywy tych wydarzeń problem militaryzacji polityki oraz znaczenie problemów wewnętrznych wymienionych państw, szczególnie w kontekście aktywności na ich obszarze nurtów wywrotowych o charakterze dżihadystycznym.

S ł o w a k l u c z o w e: Afryka Subsaharyjska, zamach stanu, wojsko, dżihadyzm, bezpieczeństwo.

WSTĘP

Wbrew przyjmowanym w okresie minionym inicjatywom państw regionu, takim jak Deklaracja z Lomé z 2000 roku, które zobowiązywały strony do nieuznawania zmian politycznych niezgodnych z porządkiem konstytucyjnym¹, w wielu częściach Afryki obserwujemy w ostatnich latach powrót do niechlubnej tradycji interwencji wojskowych, odsuwających dotychczas rządzące ekipy. W latach 2020–2023 miało miejsce kilka zamachów stanu w Afryce Subsaharyjskiej, głównie w regionie Sahelu. Przewroty odbyły się w Mali (sierpień 2020 i maj 2021), Czadzie (kwiecień 2021), Gwinei (wrzesień 2021), Sudanie (październik 2021) i Burkina Faso (styczeń i wrzesień 2022). Kolejny rok przyniósł kontynuację tego procesu, co ilustrują zamachy wojskowe w Nigrze i Gabonie. W ich rezultacie doszło do odsunięcia sprawujących władzę polityków. Wydarzenia te unaoczniają skalę zjawiska gwałtownej, niedemokratycznej wymiany elit politycznych. Tendencja ta obrazuje niestabilność polityczną na tym obszarze. Oddziałuje na nią szereg problemów strukturalnych, z którymi boryka się ten region. Spośród nich należy wyróżnić dotyczące miliony osób ubóstwo i wykluczenie społeczne, klęski żywiołowe, ruchy separatystyczne i ekstremistyczne, nieudolność i korupcję elit politycznych. Jest oczywiście wątpliwe, by militaryzacja polityki okazała się panaceum na złożone problemy wewnętrzne państw regionu, niemniej pro-

¹ I. Navarro Milián, *El fenómeno de los Golpes de Estado en África*, „Apunts ECP de Conflictos i Pau” 2023, nr 26, s. 1.

ces ten jest stałym, powracającym cyklicznie wyznacznikiem specyfiki przeobrażeń politycznych w wielu państwach afrykańskich. W związku z powtarzalnością niekonstytucyjnych przejęć władzy w przeszłości oraz – po relatywnie długiej przerwie w ciągu pierwszych kilkunastu lat XXI wieku – w sytuacji współczesnego powrotu do tej tradycji, warto podjąć refleksję nad mechanizmami oraz przesłankami wspomnianych procesów.

Celem artykułu jest zestawienie trajektorii oraz mechanizmów zamachów stanu, przeprowadzonych w latach 2020–2023 w siedmiu państwach Afryki Subsaharyjskiej, z których duża część jest usytuowana na obszarze Sahelu, oraz odniesienie ich specyfiki do konstruktywów teoretycznych, ukazujących istotę gwałtownej, niekonstytucyjnej wymiany elit politycznych. Głównym założeniem niniejszej analizy jest odzwierciedlenie i współwystępowanie teorii „kaskadowości” i „zaraźliwości” zamachów stanu w państwach afrykańskich, co – zważywszy na ich nierozwiązane wewnętrzne problemy (m.in. terroryzm dżihadystyczny) – pozwala antycypować kontynuację tej tendencji w przyszłych latach. Należy zaznaczyć, że ramy objętościowe niniejszej analizy uniemożliwiają rzecz jasna szczegółowe przedstawienie sytuacji wewnętrznej wyszczególnionych poniżej państw; koncentruje się ona na ukazaniu – w syntetyczny sposób – podobnych mechanizmów towarzyszących wystąpieniom wojskowych oraz ich uwarunkowań.

Analiza tej problematyki implikowała odwołanie się do interdyscyplinarnego wachlarza metod. Podejście to sytuuje się w obrębie tak często pojawiającego się w opracowaniach pluralizmu metodologicznego w zakresie nauk o polityce. Dla ukazania mechanizmów zamachów stanu w omawianym regionie Afryki przydatna też jest integracja metody historycznej – szczególnie w kwestii uchwycenia relacji przyczynowo-skutkowych w procesie realizacji zamachów stanu – studium przypadku (wskazane przykłady przewrotów) oraz systemowej, pozwalającej na ujęcie omawianych zagadnień jako powiązanego zespołu elementów. Umożliwia to przyjrzenie się zarówno ich częściom składowym, jak i wzajemnym korelacjom, a zarazem endogennym katalizatorom przewrotów wojskowych przez pryzmat odniesienia ich do schematów teoretycznych tych zjawisk. W opracowaniu niniejszej analizy ważną rolę odegrały kwerendy przeprowadzone w Madrycie w listopadzie 2021 i w kwietniu 2022 roku w Królewskim Instytucie Elcano (Real Instituto Elcano) oraz Centrum Wywiadowczym Zwalczania Terroryzmu i Przestępczości Zorganizowanej (Centro de Inteligencia contra el Terrorismo y Crimen Organizado – CITCO).

Należy wskazać, że problematyka teorii zamachu stanu jest szeroko analizowana przez wielu uczonych. Obok klasycznego opracowania na ten temat autorstwa Edwarda N. Luttwaka jest ona obecna w pracach m.in.: Pedro E. Rivasa Nieto, Rosemary H. T. O'Kane, Alexa Thomsona, Jonathana M. Powella, Clayтона L. Thyne'a. Spośród polskich autorów warto wymienić opracowania Marka Bankowicza i Pawła Schmidta. Okoliczności, mających miejsce w minionych dekadach, przewrotów wojskowych w państwach afrykańskich są ukazane w publikacjach m.in.: Baffoura Agyemana-Duaha, Nany Amoatenga, Chukwudiego G. Chidume, Thomasa E. Johnsona, Roberta O. Slater, Pata McGowana, Roberta W. Jackmana, Ivana Navarro Miliana, Staffana Wikinga, Jędrzeja Czerepa. W kontekście ewolucji zagrożeń ze strony dżihadyzmu w regionie Sahelu należy również wspomnieć o analizach Marty Summers. Wielopłaszczyznowe studium sytuacji wewnętrznej państw afrykańskich zawierają publikacje Roberta Kłossowicza.

ZAMACH STANU W UJĘCIU WYBRANYCH UWAG TEORETYCZNYCH

Zamach stanu oraz pojęcia współlistniejące, choć nie do końca tożsame, takie jak pucz czy przewrót, są rozumiane w niniejszym opracowaniu jako „[...] zakończona sukcesem nagła, siłowa i nielegalna próba zmian personalnych w obrębie egzekutywy przeprowadzona przez siły zbrojne lub ich część, przy wykorzystaniu sprzyjających warunków społecznych, ekonomicznych oraz politycznych”². Jest to zatem metoda zdobycia władzy zazwyczaj dokonująca się z udziałem armii, posiadającej narzędzia umożliwiające zastosowanie siły i przejęcie kontroli nad państwem, której lider bądź liderzy pełnią kluczową rolę w spisku oraz przebiegu działań³. Jego wariantem jest pucz, będący wystąpieniem części sił wojskowych w celu zdobycia władzy w państwie⁴. Istotę i mechanizmy zamachu stanu wyłożył w latach 60. XX wieku m.in. amerykański politolog Edward N. Luttwak, który jest przywoływany w znacznej części opracowań teoretycznych, poświęco-

² P. Schmidt, *Zamachy stanu w Egipcie (2013) i Turcji (2016) – podstawy sukcesu i przyczyny porażki*, „Przegląd Geopolityczny” 2017, nr 20, s. 89.

³ Zob.: M. Bankowicz, *Zamach stanu. Pojęcie i konteksty*, „Politeja” 2007, nr 7, s. 133–146.

⁴ Idem, *Zamach stanu. Studium teoretyczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2009, s. 94.

nych temu zagadnieniu⁵. W kontekście socjologicznym warto zwrócić uwagę, że zarówno zamach stanu, jak i pucz wojskowy polegają na gwałtownym odsunięciu grupy sprawującej władzę, ale z reguły nie towarzyszą im głębokie modyfikacje struktur politycznych (ustrojowych) i społecznych⁶.

Marek Bankowicz trafnie zauważa, że poparcie sił zbrojnych, a szczególnie ich zaangażowanie po stronie puczystów, jest kluczowe dla efektywności przewrotu. Stąd też nie dziwi, że

z reguły mamy do czynienia z wojskowymi zamachami stanu. Tylko armia jest bowiem w stanie narzucić swą wolę pozostałym elementom aparatu państwowego oraz wyegzekwować posłuszeństwo, w tym także ze strony społeczeństwa. Możliwości innych podmiotów w tym zakresie są mocno ograniczone. [...] Zamach stanu podjęty przez część armii i zbrojnie skontrolowany przez inną jej część może przerodzić się w krwawe starcie o nieobliczalnych konsekwencjach⁷.

Słabość i erozja skuteczności rządów są czynnikami często tworzącymi uwarunkowania mu sprzyjające, do zainicjowania którego nie jest potrzebne zaangażowanie mas. Jak wspomniano – w przeciwieństwie do zmian rewolucyjnych – pomimo możliwej obecności tych wątków w sferze deklaratywnej, skutkiem zamachu zazwyczaj nie jest zmiana systemu politycznego, ale wykreowanie nowego *status quo* i jego umacnianie na wielu obszarach⁸. W opracowaniach dotyczących procesów oddziałujących na uwarunkowania sprzyjające przewrotowi wskazywane są trzy czynniki. Po pierwsze, jest to strukturalny kryzys gospodarczy, mający bardzo dotkliwe skutki społeczne (będące udziałem znacznej części populacji: pauperyzacja, wykluczenie społeczne i brak perspektyw poprawy losu). Po drugie, ważną rolę odgrywa wyniszczający państwo zewnętrzny bądź wewnętrzny konflikt o charakterze militarnym. Po trzecie, jest to także będąca często pochodną powyższych czynników niestabilność polityczna, przekładająca się na słabość systemu demokratycznego⁹.

Biorąc pod uwagę zauważalną – zarówno w okresach minionych, jak i obecnie – tendencję do powtarzalności wystąpień wojskowych, które ilustruje szereg przykładów gwałtownej wymiany elit politycznych w Ameryce Łacińskiej, w Afryce oraz – w mniejszym stopniu – w Azji,

⁵ Zob.: E.N. Luttwak, *Zamach stanu. Podręcznik*, tłum. G. Kulesza, PWN, Warszawa 2017.

⁶ P. Sztompka, *Socjologia*, Znak, Kraków 2005, s. 542.

⁷ M. Bankowicz, *Zamach stanu*, s. 93.

⁸ P.E. Rivas Nieto, *El golpe de Estado como forma de intervención política. Mauritania, orden y desorden en el verano de 2005*, „Sphera Pública” 2006, nr 6, s. 163–164.

⁹ Por.: E.N. Luttwak, *Zamach stanu*; M. Bankowicz, *Zamach stanu*, s. 100–101.

spośród licznych schematów teoretycznych zamachów stanu warto odwołać się do teorii „zaraźliwości” i „kaskadowości”. Wyjaśniają one mechanizmy narodzin i przebiegu tych procesów¹⁰. Pierwsza z nich upatruje w tego typu przewrotach zależność łańcuchową. Jeżeli wojsko przejmuje władzę w jednym państwie, może to zachęcić przedstawicieli sił zbrojnych w innej części regionu do zainicjowania podobnych działań¹¹. Innymi słowy, jak podkreśla Paweł Schmidt, „badania statystyczne wykazują, że wcześniejsze występowanie przewrotów wpływa na równoczesne zwiększenie prawdopodobieństwa ich wystąpienia gdzie indziej”¹². Sytuacja taka ma miejsce szczególnie w regionach borykających się ze zbliżonymi problemami endogennymi i charakteryzujących się podobną kulturą polityczną. Z kolei „kaskadowość” zamachów stanu polega na sekwencji tych wydarzeń, następujących w państwach bardzo niestabilnych politycznie w relatywnie krótkich odstępach czasu (często nie większych niż trzy lata); instytucjonalizacja zdobytej władzy nie trwa długo i proces jej budowy bywa przerywany kolejnym puczem¹³. Miniony zamach stanu wpływa zarazem legitymizująco na kolejną, podobną formę przejścia władzy.

Teorię tę doskonale egzemplifikują mechanizmy przewrotów szczególnie w XIX i w pierwszej połowie XX wieku w państwach latynoamerykańskich. Ich charakterystyczny rys stanowił, będący elementem autorytarnej kultury politycznej, fenomen tzw. *caudillismo* (*caudillo* – przywódca, który zdobywa i sprawuje władzę zazwyczaj przy użyciu siły, po czym bywa zastępowany przez kolejnego, który obejmuje ster rządów w podobny sposób)¹⁴. Postać silnego, charyzmatycznego przywódcy, wywodzącego się z kręgów wojskowych, stała się wręcz ikoniczną figurą macho-wojownika, określającego przez szereg dekad porządek polityczny państw Ameryki Łacińskiej¹⁵. Swoiste sekwencje zamachów stanu, które występują co kilka lat lub czasem nawet w obrębie jednego roku można dostrzec również w wielu postkolonialnych

¹⁰ P. Schmidt, *Koncepcje tłumaczące występowanie i powtarzalność zamachów stanu*, „Przegląd Geopolityczny” 2017, nr 22, s. 108.

¹¹ *Ibidem*. Por.: R. First, *The Barrel of Gun. Political Power in Africa and the Coup d’Etat*, London 1970, s. 22; R.H.T. O’Kane, *A Probabilistic Approach to the Causes of Coups d’Etat*, „British Journal of Political Science” 1981, t. 11 (3), s. 290.

¹² P. Schmidt, *Koncepcje tłumaczące występowanie*, s. 108.

¹³ *Ibidem*, s. 112. Por.: H. Albrecht, *The Myth of Coup-proofing: Risks and Instances of Military Coups d’Etat in the Middle East and North Africa, 1950–2013*, „Armed Forces & Society” 2015, t. 41 (4), s. 662.

¹⁴ P. Castro, *El caudillismo en América Latina, ayer y hoy*, „Política y cultura” 2007, nr 27, s. 55.

¹⁵ M.C. Eakin, *Historia Ameryki Łacińskiej. Zderzenie kultur*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007, s. 203–204.

państwach afrykańskich w XX i XXI wieku. W kontekście tamtejszej kultury politycznej warto z kolei pamiętać o znaczeniu etniczności i trybalizmu dla tożsamości i podziałów, czy też dla procesów przeobrażeń politycznych¹⁶, jak również o relacjach łączących religię i politykę oraz o nierzadkim instrumentalizowaniu tej pierwszej w walce o zdobycie i utrzymanie władzy¹⁷.

Do zrozumienia istoty tych procesów niezbędne jest także odniesienie się do procesu militaryzacji sektora bezpieczeństwa¹⁸. Wiąże się ona z obecnością resortów siłowych w sferze polityki państwa i odgrywaniem przez nie ważnej roli w procesach politycznych. Fenomen ten należy rozumieć nie tylko w kategorii zaangażowania sił zbrojnych w sferze wewnętrznej w walce z przestępczością czy ruchami wywrotowymi (np. džihadyzmem), ale także może być on wyrazem relacji symbiotycznej, swoistej konwergencji pomiędzy tą instytucją a elitami politycznymi sprawującymi władzę. Wyraz tej praktyki stanowią obecność oraz wpływy armii widoczne na wielu płaszczyznach, m.in. społecznej i gospodarczej¹⁹. Ta szczególna pozycja sił zbrojnych czyni bardziej prawdopodobnym ryzyko niekonstytucyjnej zmiany władzy w drodze zamachu stanu. Przedstawiciele armii argumentują, że stan wyższej konieczności sprawia, iż tylko siły zbrojne są w stanie przywrócić porządek i zapanować na chaosem²⁰. Mechanizmy te pozostają z reguły skorelowane z kruchością demokracji, deficytami instytucjonalnymi państwa przy jednoczesnej silnej pozycji sektora wojskowego; niejednokrotnie implikują one zarazem praktyki naruszania praw człowieka²¹. Robert W. Jackman i in. akcentują jednak, że tendencja do częstych i powtarzalnych zamachów stanu nie musi być związana z zajmowaniem przez armię głównej pozycji na scenie politycznej, także jako instytucji represyjnej²², choć „podłoże” takich zdarzeń tworzą przejawy autorytaryzmu: wprowadzenie stanu wyjątkowego,

¹⁶ E.P. Skinner, *African Political Culture and the Problem of Government*, „African Studies Quarterly” 1998, t. 2, nr 3, s. 20–21.

¹⁷ Zob.: D. Kebede Gemechu, *Wpływ polityki i religii na życie społeczno-polityczne w wybranych państwach Afryki Subsaharyjskiej*, „NURT SVD” 2017, nr 2, s. 385–386.

¹⁸ S. Kosmyńska, *Militaryzacja zwalczania przestępczości w Hondurasie w XXI wieku*, „Politeja” 2022, nr 6 (81), s. 329.

¹⁹ M. Thee, *Militarism and Militarization in Contemporary International Relations*, „Bulletin of Peace Proposals” 1977, t. 8, nr 4, s. 296–297.

²⁰ S. Wiking, *Military Coups in Sub-Saharan Africa. How to Justify Illegal Assumptions of Power*, Upsala 1983, s. 72–74.

²¹ Zob.: C. Solar, *Militarism and Militarization of Public Security in Latin America and the Caribbean*, Jack D. Gordon Institute for Public Policy, July 2021, s. 12–15. Por.: S. Kosmyńska, *Militaryzacja zwalczania przestępczości*, s. 321–342.

²² R.W. Jackman, R.H.T. O’Kane, Th.H. Johnson, P. McGowan, *Explaining African Coups d’Etat*, „American Political Science Association” 1986, nr 80 (1), s. 228–229.

prześladowania przeciwników politycznych, kontrola środków masowego przekazu itp.

Niewątpliwie do prób implementowania takich działań przyczynia się stan dysfunkcyjności władzy państwowej, który określa uwarunkowania korzystne dla krystalizacji ruchów wywrotowych i terrorystycznych, poziom aktywności siatek drobnej i zorganizowanej przestępczości, a także pokusy rozwiązań siłowych na szczytach władzy²³. Tak np. w odniesieniu do wielu obszarów Ameryki Środkowej i Południowej opracowania hiszpańskojęzyczne wskazują na zaistnienie tzw. „próżni państwowej” (*vacíos estatales*)²⁴, polegającej na faktycznej nieobecności aparatu państwa i jego instytucji, niezdolnych np. do zapewnienia spokoju i skutecznej konfrontacji z siatkami przestępczymi i wywrotowymi. Mechanizmy te są zauważalne również w wielu państwach afrykańskich. Owe niedostatki instytucjonalne oraz brak realizowania przez władze, zarówno na szczeblu lokalnym, jak i centralnym, szeregu swoich funkcji, m.in. w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa, dostępu do edukacji, służby zdrowia itp., bywają wykorzystywane przez nurty wypełniające tę „próżnię”, a zarazem stanowią ważny czynnik legitymizujący zamach stanu w narracji jego wykonawców²⁵ (np. tak często podnoszone przez puczystów w Afryce argumenty mówiące o nieudolności władz w walce z dżihadystami). Jak zauważa Robert Kłosowicz:

państwa dysfunkcyjne nie tylko przyjmują na siebie bardzo mały zakres obowiązków, ale na dodatek nie są w stanie się z nich wywiązać. Państwa te nie wypełniają swoich funkcji wobec własnych obywateli [...]. Najbardziej jaskrawą i tragiczną dla obywateli oznaką dysfunkcyjności państwa jest utrata przez nie monopolu na stosowanie siły, co oznacza, że w sposób niekontrolowany znajduje się ono w posiadaniu graczy niepaństwowych, czyli lokalnych liderów, grup klanowych czy etnicznych²⁶.

W takim kontekście przejęcie władzy drogą zbrojną jest rozwiązaniem nader często aplikowanym w państwach Afryki Subsaharyjskiej.

²³ Zob. D.K. Pryce, V.M. Time, *The Role of Coups D'État in Africa: Why Coups Occur and Their Effects on the Populace*, „International Social Science Journal” 2023, nr 73 (1), s. 4–5.

²⁴ C. Figuerola Ibarra, *Nuevos ordes y viejos vinos: la violencia en América Latina en los albores del siglo XXI*, w: T. Castro Escudero, L.O. Costilla (red.), *Poder y política en América Latina*, „El Debate Latinoamericano”, t. 3, Siglo Veintinuno Editores, Buenos Aires 2005, s. 203–206.

²⁵ S. Kosmyńska, *Aktywizacja nurtów dżihadystycznych w Sahelu i wysiłki na rzecz ich zwalczania*, „Studia Polityczne” 2022, t. 50, nr 1, s. 54.

²⁶ R. Kłosowicz, *Konteksty dysfunkcyjności państw Afryki Subsaharyjskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2017, s. 339–340.

ZAMACHY STANU W PAŃSTWACH AFRYKI SUBSAHARYJSKIEJ W LATACH 2020–2023

Jak wspomniano, kontynent afrykański, podobnie jak Ameryka Łacińska, charakteryzuje długa tradycja przewrotów wojskowych. Choć obszary te dzieli odmienność doświadczeń kulturowych i politycznych, to jednak pewne elementy zdarzeń mają cechy wspólne. Otóż praktyce gwałtownej wymiany elit politycznych zawsze sprzyjały niewydolność państwa, jego instytucjonalny rozpad, tak mocno akcentowana w ocenie tych procesów słabość demokracji, a także swoista kultura polityczna, sprzyjająca występowaniu tego typu zdarzeń. Nieskuteczność rządów, korupcja, brak rezultatów w niwelowaniu wyzwań dla bezpieczeństwa, trudności ekonomiczne i napięcia społeczne²⁷ – wszystko to, z jednej strony, rzutuje na intensyfikację procesów migracyjnych, z drugiej zaś tworzy zapalne uwarunkowania popychające do gwałtownej, niekonstytucyjnej wymiany elit politycznych. W latach 1950–2021 na obszarze Afryki miało miejsce aż 212 przewrotów, z których prawie połowa się powiodła²⁸. W licznych przypadkach ich rezultatem było pozbawienie rządów autorytarnych przywódców, którzy przez długi czas utrzymywali się u władzy²⁹. W ostatnich latach wpływ na te wydarzenia wywarł wielopłaszczyznowy kryzys wewnętrzny, pogłębiający niezadowolenie społeczne w państwach regionu.

W odniesieniu do wskazywanego tu regionu Afryki Subsaharyjskiej istotnym problemem stał się rozwój ekstremizmu dżihadystycznego, z którym od lat toczą walkę siły rządowe współpracujące w tym zakresie z partnerami zagranicznymi, o czym mowa dalej. Aktywność terrorystyczna odgrywa ważną rolę w destabilizacji państw afrykańskich i często, jak wspomniano, jest argumentem mającym legitymizować partycypację przedstawicieli armii w polityce. Organizacje radykalnie islamistyczne, wciąż składające się *de facto* z wielu zdecentralizowanych, a często też wzajemnie zantagonizowanych grup, mają obecnie istotne znaczenie w procesie destabilizacji tego obszaru – bazują na jego licznych strukturalnych problemach. Niestabilność polityczna i gospodarcza tworzy podatny grunt dla rozprzestrzeniania się idei integralistycznych, co wielu wykluczonych i pozbawionych perspektyw ludzi młodych skłania do wstępowania w szeregi organizacji przestępczych

²⁷ A. Zwoliński, *Bieda Afryki*, Petrus, Kraków 2009, s. 280.

²⁸ Za: I. Navarro Milián, *El fenómeno de los Golpes de Estado en África*, s. 2.

²⁹ J.M. Powell, C.L. Thyne, *Global Instances of Coups from 1950 to 2010: A New Dataset*, „Journal of Peace Research” 2011, nr 48 (2), s. 259.

i terrorystycznych, które prowadzą walkę nie tylko przeciwko siłom rządowym, ale często także przeciwko ludności cywilnej.

Proces aktywizacji siatek terrorystycznych w Sahelu obrazuje stale istniejące i ewoluujące zagrożenia dla bezpieczeństwa. Destabilizacja regionu i rozwój dżihadyzmu stanowią niebagatelne zagrożenie, które rzutuje także na południową flankę Unii Europejskiej. Nie brak opinii, że po rozbiciu tzw. Państwa Islamskiego w Syrii i Iraku Sahel stał się głównym obszarem aktywizacji międzynarodowego dżihadyzmu. Mali i Nigeria w połowie drugiej dekady XXI wieku były ważnymi ośrodkami rozwoju nurtów antysystemowych o tej proweniencji (np. Boko Haram w Nigerii)³⁰. Tylko w ciągu trzech lat, 2017–2020, obserwujemy aż siedmiokrotny wzrost liczby aktów terrorystycznych na tym obszarze, szczególnie w Nigerii, Burkina Faso, Mali, Kamerunie i Nigrze³¹. W tym kontekście należy podkreślić, że

w opracowaniach na temat sytuacji w Sahelu słusznie zwraca się często uwagę na wielopłaszczyznowość konfliktów wewnętrznych trawiących ten obszar, czego jednym z przejawów są mające długą tradycję antagonizmy etniczne i ruchy secesjonistyczne. Organizacje dżihadystyczne, podzielone i zdywersyfikowane, nie są jedynymi katalizatorami destabilizacji tej części Afryki; nie wolno zapominać o istnieniu innych grup zbrojnych, toczących walkę z siłami rządowymi, takich jak np. założony przez malijskich Tuaregów Narodowy Ruch Wyzwolenia Azawadu³². Niewątpliwie znacznie utrudnia to efektywność wysiłków stabilizacyjnych³³.

Obok nieudolności rządzących, to właśnie rosnąca aktywność dżihadystów była jednym z deklarowanych powodów zamachu stanu w Mali w sierpniu 2020 roku, w wyniku którego władzę utracił prezydent Ibrahim Boubacar Keïta. Nowe *status quo* nie utrzymało się jednak długo i uległo dekompozycji, czego wyrazem był kolejny przewrót, przeprowadzony niespełna rok później. W maju 2021 roku płk Assimi Goita pozbawił władzy prezydenta Ba N'Daou, obiecując bardziej efektywną walkę z dżihadystami i jednocześnie prezentując antyfrancuskie akcenty we frazeologii politycznej. Sytuację w Mali za-

³⁰ Zob. J. Diez Alcalde, *Desafíos de seguridad en el Sahel: conflictos armados y terrorismo yihadista*, w: *Sahel 2015, origen de desafíos y oportunidades*, Instituto Español de Estudios Estratégicos „Cuadernos de Estrategia” 176, s. 45–58.

³¹ M. Summers, *Actividad yihadista en el Maghreb y Sahel Occidental*, „Anuario del terrorismo yihadista 2020”, Observatorio Internacional de Estudios sobre Terrorismo, 2020, s. 50–51.

³² D. Alvarado, *Independent Azawad: Tuareg, Jihadists, and Uncertain Future of Mali*, „Notes Internationals”, CIDOB 54, May 2012.

³³ S. Kosmyńska, *Aktywizacja nurtów dżihadystycznych*, s. 53. Por.: R. Meneses, *El Sahel y el ascenso del yihadismo*, „Anuario CEIPAZ”, 2019–2020.

ognia ponowna eskalacja konfliktu z Tuaregami o kontrolę nad regionem Azawadu. Dodajmy, że postępujący chaos w tej części Afryki nie pozostaje bez wpływu na bezpieczeństwo południowych rubieży EU.

W tym kontekście należy przypomnieć francuskie misje wojskowe na obszarze Sahelu, obejmujące współpracę z lokalnymi siłami porządkowymi w zakresie szkoleń, instruktażu, doradztwa wojskowego, patroli i wsparcia w ochronie infrastruktury w sytuacji zagrożeń ze strony dżihadystów. Od stycznia 2013 roku realizowana była operacja „Serwal”, a w sierpniu 2014 roku rozpoczęto operację „Barkhane”³⁴. Na początku 2020 roku władze w Paryżu zdecydowały się powiększyć kontyngent wojskowy z 4,5 tys. żołnierzy o kolejnych 850³⁵. Zaangażowanie w walce z dżihadyzmem było rozwijane wielotorowo. Warto tu wymienić m.in.

[...] operacje w strefie przygranicznej Mali, Burkina Faso, Nigru, również obejmujące szkolenia i wsparcie dla wojska i policji tych państw. W marcu 2020 r. powołano międzynarodową jednostkę „Takuba”, w skład której weszły Europejskie Siły Operacji Specjalnych (European Special Operation Forces – SOF). Przesłanką tej inicjatywy była potrzeba zwalczania siatek terrorystycznych w rejonie jeziora Czad. Przedsięwzięcia te miały splotać się z inicjatywami Unii Europejskiej UEAP Mali i EUCAP Niger, które podyktowane zostały potrzebą poprawy bezpieczeństwa na obszarze Sahelu³⁶.

W kwestii walki z terroryzmem warto wspomnieć o współpracy międzynarodowej Francji, rozwijanej w ramach UE (np. z Hiszpanią), z USA czy z państwami tzw. Grupy G-5 (Mali, Burkina Faso, Czad, Niger, Mauretania). Dodajmy, że misje wojskowe Francja prowadziła również w innych państwach kontynentu – m.in. w Republice Środkowoafrykańskiej (operacja „Sangaris”) czy na terenie Czadu. Jeśli chodzi o walkę z dżihadystami, chociaż zaangażowano wiele sił i środków, co przyniosło pewne spektakularne sukcesy, takie jak np. likwidacja w 2021 roku przywódcy Państwa Islamskiego Wielkiej Sahary (The Islamic State in the Greater Sahara – ISGS)³⁷, Adnana Abu Walida as-Sahrawiego oraz wielu innych terrorystów, to jednak trudno uznać te poczynania za satysfakcjonujące.

³⁴ Więcej w: Ch.S. Chivvis, *The French War on Al Qa’ida in Africa*, Cambridge University Press, New York 2016, s. 112–143.

³⁵ S. Sukhankin, *France to Lead Joint Effort in War on Terrorism in Sahel Region*, „Terrorism Monitor” 2020, t. 18, nr 10, s. 6.

³⁶ S. Kosmyńska, *Aktywizacja nurtów dżihadystycznych*, s. 47. Por.: idem, *Udział Hiszpanii w misjach bezpieczeństwa w Sahelu Zachodnim*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne” 2020, t. 65 (1), s. 112.

³⁷ Od marca 2022 r.: Prowincja Sahel Państwa Islamskiego (Islamic State – Sahil Province – ISSP).

Kwiecień 2021 roku przyniósł przewrót wojskowy w Czadzie. Także i w tym państwie uwidaczniają się długotrwałe tradycje implementowania rozwiązań siłowych w sferze politycznej. Doświadczenia wieloletniej wojny domowej (trwającej od 1965 r.) okazały się wyniszczające dla będącego wcześniej kolonią francuską młodego państwa, którego udziałem stały się poważne problemy wewnętrzne: szybko rosnące wskaźniki ubóstwa, powszechne korupcja i nepotyzm w sferze publicznej, przemoc polityczna itp. Nasilenie tej ostatniej było zresztą niejednokrotnie prognozowane w analizach sytuacji politycznej tego państwa na przestrzeni ostatnich lat³⁸. Przeprowadzony w 1990 roku zamach stanu umożliwił przejęcie władzy Idrissowi Deby'emu, który przez następne dekady piastował urząd prezydenta Czadu. W 2004 i 2006 roku miały miejsce nieudane próby przewrotów, jednak dopiero przewrót w kwietniu 2021 roku przyniósł kres rządów Deby'ego, który poniósł śmierć w wyniku odniesionych ran. Prezydent Deby współpracował z Francją, czego wyrazem była obecność francuskiej misji wojskowej w Ndżamenie. Na problemy Czadu w ciągu ostatnich lat rzutowała ponadto sytuacja sąsiedniej Libii (wewnętrzny konflikt w tym państwie, niekontrolowany handel bronią).

Należy zaznaczyć, że Czad zmaga się od lat z problemem aktywności dżihadystów z organizacji Boko Haram. Czadyjska armia od lat jest zaangażowana w walki z dżihadystami szczególnie w rejonie jeziora Czad³⁹. Junta wojskowa, jak dotąd (do zimy 2024), nie zawiesiła współpracy z Francją. Po odsunięciu przez armię sprawujących władzę w Nigrze Czad bywa określany jako ostatni sojusznik Francji w regionie Sahelu⁴⁰. W tym kontekście warto jednak dodać, że ugrupowania opozycyjne, już po zamachu stanu, niejednokrotnie organizowały demonstracje antyrządowe, m.in. wysuwając żądania zakończenia obecności francuskiego personelu wojskowego na terytorium Czadu i upatrując w niej przejaw neokolonializmu (np. w maju 2022 r.), co w niedalekiej przyszłości, w razie pogłębiania niezadowolenia społecznego może zaważyć na kierunku dalszej polityki w odniesieniu do Francji.

³⁸ Ch. Ayangafac, *Resolving the Chadian Political Epilepsy: An Assessment of Intervention Efforts*, Institute for Security Studies, Situation Report, 1 June 2009, <https://www.files.ethz.ch/isn/101552/CHAD1-06-09.pdf> [dostęp: 27.12.2023].

³⁹ Więcej w: U.A. Tar, B. Bala, *Lake Chad Basin. Emerging Regional Architecture for Counterterrorism and Counterinsurgency*, The Routledge Handbook of Counterterrorism and Counterinsurgency in Africa, 2021, s. 379–391.

⁴⁰ J. Ng, *France's Long Legacy of Colonialism Lives on in Sahel Crisis*, „Truthout”, 28 October 2023, <https://truthout.org/articles/frances-long-legacy-of-colonialism-lives-on-in-sahel-crisis/> [dostęp: 18.11.2023].

We wrześniu 2021 roku doszło do zamachu stanu w Gwinei. Obalony został sprawujący urząd głowy państwa od 2010 roku prezydent Alpha Condé, wspierany finansowo w czasie kampanii przez francuski kapitał. Warto dodać, że także i w odniesieniu do tego państwa nie był to pierwszy przypadek, kiedy wojsko sięgnęło po władzę. Wcześniej doszło do tego w 2008 roku. W początkach pierwszej dekady XXI wieku na sytuację wewnętrzną Gwinei destabilizująco oddziaływały konflikty wewnętrzne w państwach sąsiednich: Sierra Leone, Liberii, Wybrzeżu Kości Słoniowej. Zauważalna w kolejnych latach poprawa sytuacji gospodarczej była warunkowana wzrostem dochodów do budżetu, płynących z rozwoju sektora górniczego i pozyskiwania boksytów – rudy do wyrobu aluminium, której Gwinea ma złoża szacowane na 7,4 mld ton (w 2020 r. jej udział w eksporcie tego surowca wynosił 22 proc.)⁴¹. Pomimo to znaczna część tak zróżnicowanej etnicznie i lingwistycznie populacji nadal doświadczała ubóstwa i wykluczenia. Nie ustały również napięcia polityczne. Sprawujący władzę starali zresztą dyskutować podziały etniczne na swoją korzyść, antagonizując i faworyzując poszczególne grupy. Wyborom w marcu 2020 roku, w trakcie których doszło do licznych nieprawidłowości i fałszerstw, towarzyszyły masowe protesty społeczne i zamieszki. Prezydent Condé dążył do ograniczenia pozycji armii w sferze publicznej, być może upatrując w sektorze militarnym zagrożenie dla swojej władzy. Rosnące niezadowolenie stało się także udziałem wielu funkcjonariuszy resortów siłowych, co przyczyniło się do sukcesu przewrotu wojskowego kierowanego przez byłego dowódcę jednostek specjalnych płk. Mamady Doumbouye. Zamach stanu wywołał zaniepokojenie Chin i Rosji, których firmy od dawna prowadzą tam inwestycje gospodarcze.

Po przejęciu władzy płk Doumbouya zapowiedział prace nad zmodyfikowanym kształtem ustawy zasadniczej oraz powołanie 81-osobowej Tymczasowej Rady Narodowej (CNT) – pełniącej przejściowo rolę organu legislacyjnego. Zapowiadane przez juntę procesy demokratyzacji systemu politycznego oraz ustanowienia transparentnych standardów życia publicznego szybko okazały się jedynie deklaracjami. Obietnica walki z korupcją potraktowana została przez nowe władze wybiórczo; w grudniu 2021 roku skierowano oskarżenia na tym tle pod adresem byłego premiera i kilku ministrów, jednak nie podjęto kroków w kierunku wyjaśnienia działań korupcyjnych

⁴¹ J. Czerep, *Międzynarodowe skutki przewrotu wojskowego w Gwinei*, PISM, 2021, nr 176 (2374), s. 2.

w armii⁴². W skład CNT weszli przedstawiciele wojska, biznesu, przychylnych juncie partii politycznych, związków zawodowych – ale opozycja nie mogła liczyć na akces do niej. W maju 2022 roku zakazano demonstracji, a odbywające się manifestacje, podczas których domagano się ustanowienia cywilnych rządów, były pacyfikowane. Jednocześnie trwały aresztowania opozycyjnych polityków, krytycznych wobec junty dziennikarzy, przedstawicieli organizacji społecznych itp. W sierpniu 2022 roku rozwiązany został Narodowy Front Obrony Konstytucji (FNDC), a wielu jego członków uwięziono.

Pod koniec października 2021 roku wojskowi ogłosili przejęcie władzy w Sudanie i ogłosili wprowadzenie stanu wyjątkowego. Aresztowano wielu polityków, m.in. premiera Abdalla Hamdoka (po pewnym czasie, w wyniku wewnętrznych rozgrywek, przywrócono go na stanowisko szefa rządu), a władzę przejęła junta kierowana przez gen. Abd al-Fattaha al-Burhana. Dodajmy, że także i to państwo ma długą tradycję zamachów stanu, poczynając od 1958 roku. Poprzedni prezydent Sudanu Umar al-Baszir został obalony w 2019 roku również w wyniku podobnych działań. W ciągu minionych lat przedstawiciele sił zbrojnych utrudniali deklarowaną demokratyzację państwa; pogłębiały się antagonizmy między sektorami cywilnym i militarnym⁴³. Przewrót unaoczniał, jak nietrwale było porozumienie zawarte w sierpniu 2019 roku między politykami a przedstawicielami armii, mające na celu normalizację sytuacji w państwie, zaprowadzenie pokoju i odwrót od trwających dziesiątki lat tradycji autorytarnych. Władzę przejęła Suwerenna Rada złożona z reprezentantów sił politycznych i wojska, która spożytkowała zakładany okres przejściowy do poszerzania swoich kompetencji i umacniania wpływów. Tendencje te uwidoczniły się szczególnie wyraźnie w trakcie procesu pokojowego prowadzonego w stolicy Sudanu Południowego Dżubie między nowymi władzami a ugrupowaniami rebeliantów⁴⁴. Wyrazem rosnących napięć wewnętrznych był atak na premiera Hamdoka, przeprowadzony w marcu 2020 roku w Chartumie.

Escalację konfliktu między przedstawicielami władz cywilnych i wojskowych przerwał wspomniany wcześniej zamach stanu, do

⁴² *Guinea Junta Turns to Military to Face Protesters*, „Africa Defense Forum”, 6 June 2023, <https://adf-magazine.com/2023/06/guinea-junta-turns-to-military-to-face-protesters/> [dostęp: 27.10.2023].

⁴³ B. Lowings, *The Dominance of Military Power in Sudan: Ramifications of the Coup D'Etat*, Brussels International Center, November 2021, s. 2.

⁴⁴ *Sudan Conflict: Assessing the Risk of Regionalization*, Rift Valley Institute, June 2023, https://riftvalley.net/sites/default/files/publication-documents/RVI%202023.06.11%20Sudan%20Rapid%20Response%20_Regionalization%20.pdf [dostęp: 03.11.2023].

którego doszło 25 października 2021 roku. Jego legitymizację miały utwierdzić inscenizowane wcześniej demonstracje, które miały świadczyć o rzekomym poparciu społecznym dla akcji wojskowych. Generał al-Burhan oraz inni oficerowie zapowiedzieli tymczasowe objęcie steru rządów i podjęcie starań służących normalizacji sytuacji w Sudanie oraz powrotowi na ścieżkę demokratyczną, jednak – zważywszy na minione doświadczenia – trudno traktować poważnie te deklaracje. Junta wprowadziła blokadę informacyjną w kraju oraz rozpoczęła brutalne pacyfikowanie protestów tej części obywateli, którzy nie zaakceptowali nowego *status quo*.

Nie sposób pominąć fakt, że seria zamachów stanu, co oczywiste, nie pozostała bez echa na arenie międzynarodowej. Słowa potępienia niekonstytucyjnych przejęć władzy padły na forum Unii Afrykańskiej (African Union – AU), a także Wspólnoty Gospodarczej Państw Afryki Zachodniej (Economic Community of West Africa States – ECOWAS). Trzeba pamiętać, że na przestrzeni pierwszych kilkunastu lat XXI w. AU usiłowała zdecydowanie zwalczać te praktyki. W obliczu powracających wyzwań, choć podjęto konkretne działania (czego wyrazem były np. sankcje nałożone na puczystów w Mali i w Nigrze), nie brak opinii, że organizacje afrykańskie nie wykazały dostatecznego zaangażowania dyplomatycznego we wspieranie dialogu oraz łagodzenie napięć politycznych, poprzedzających przewroty, a przede wszystkim w niwelowanie endogennych uwarunkowań zamachów stanu⁴⁵. Także na forum ONZ domagano się zaprzestania działań łamiących prawa człowieka i pogłębiających ryzyko dalszej destabilizacji sytuacji wewnętrznej państw afrykańskich oraz regionu. UE i Stany Zjednoczone wielokrotnie wyrażały zaniepokojenie niekonstytucyjnymi zmianami politycznymi w państwach afrykańskich oraz wzywały przedstawicieli resortów siłowych do zainicjowania procesu demokratyzacji. Stanowisko to ilustrują np. wypowiedzi Sekretarza Stanu USA Anthony’ego Blinkena, będące reakcją na przewrót w Sudanie oraz zapowiedź wstrzymania amerykańskiej pomocy ekonomicznej dla tego państwa⁴⁶. Również Arabia Saudyjska i Zjednoczone Emiraty Arabskie wzywały juntę do przywrócenia rządów cywilnych. Skutki wstrzymania pomocy gospodarczej i niepokoje społeczne przyczyniły

⁴⁵ *Is the AU Failing Coup Countries?*, ISS/PSC Report, 1 September 2023, <https://issafrica.org/pscreport/psc-insights/is-the-au-failing-coup-countries> [dostęp: 30.09.2024]. Por.: K. Yeboua, *Africa Can End Its Rash of Military Coups*, ISS, 5 October 2023, <https://issafrica.org/iss-today/africa-can-end-its-rash-of-military-coups> [dostęp: 30.09.2024].

⁴⁶ B. Lowings, *The Dominance of Military Power in Sudan*, s. 6.

się w tym kontekście do złagodzenia stanowiska wojskowych i deklaracji gotowości przyjęcia rozwiązań kompromisowych (przywrócenie Hamdoka na stanowisko premiera i zapowiedź wyborów). Wiosną 2023 roku doszło do starć między kierowanymi przez gen. Mohameda Hamdane Daglo siłami paramilitarnymi a oddziałami wojska wiernymi gen. al-Burhan'owi. Latem i jesienią 2023 roku zaznaczyła się postępująca eskalacja tego konfliktu, który pochłoniął w tym czasie kilka tysięcy ofiar śmiertelnych i wygnał z domów przeszło 10 mln. osób; ponad milion z nich trafiło do Czadu⁴⁷. Wydarzenia te stanowią kolejny przejaw postępującej destabilizacji Sudanu.

Odsunięcie od władzy w 2014 roku prezydenta Burkina Faso Blaise'a Compaore'a nie rozwiązało problemów gospodarczych i politycznych. Państwo pogrążyło się w chaosie i na wielu płaszczyznach było praktycznie nieobecne, co rzutowało na aktywność nurtów wywrotowych i ekstremistycznych. Trzeba przypomnieć, że Burkina Faso znajduje się na czele listy państw afrykańskich pod względem liczby przewrotów – od uzyskania niepodległości w 1960 roku w ten właśnie sposób dochodziło tam do wymiany sprawujących władzę elit politycznych⁴⁸. W 2022 roku miały tam miejsce dwa zamachy stanu. W styczniu prezydent Roch Kabore został pozbawiony władzy w wyniku wystąpienia pułkownika Paula-Henri Damiby, który z kolei po ośmiu miesiącach, we wrześniu, sam utracił ster rządów wskutek buntu oficerów, na których czele stanął kapitan Ibrahim Traore. W obydwu przypadkach przedstawiciele sił zbrojnych uzasadniali swoje decyzje nieskutecznością działań rządu w konfrontacji z ruchami dżihadystycznymi, które nasiliły swoją aktywność szczególnie od 2015 r. Do końca 2021 roku spowodowały one śmierć ok. 2 tys. osób, a 1,5 mln mieszkańców kraju zmusiły do opuszczenia ich siedzib⁴⁹. Przemocy towarzyszyły poważne problemy o charakterze humanitarnym, na co zwraca m.in. uwagę raport UNICEF-u z lipca 2023 roku: niedożywienie, brak dostępu do opieki medycznej i do edukacji, pozostawianie dzieci bez opieki itp.⁵⁰. Podobne wyzwania są zresztą od lat udziałem nie tylko tego państwa.

⁴⁷ *Invisible. The Regional Displacement Crisis Triggered by the Sudan Conflict*, Norwegian Refugee Council, December 2023, <https://www.nrc.no/globalassets/pdf/reports/invisible/the-regional-displacement-crisis-triggered-by-the-sudan-conflict.pdf> [dostęp: 27.12.2023].

⁴⁸ Zob.: A. Sawo, *The Chronology of Military Coup D'États and Regimes in Burkina Faso: 1980–2015*, „The Turkish Yearbook of International Relations” 2017, t. 48, s. 2.

⁴⁹ J. Czerep, *Zamach wojskowy w Burkina Faso*, PISM, 2022, nr 5, s. 2.

⁵⁰ UNICEF Burkina Faso Humanitarian Situation Report No. 6: Mid-Year 2023, <https://reliefweb.int/report/burkina-faso/unicef-burkina-faso-humanitarian-situation-report-no-6-mid-year-2023> [dostęp: 26.09.2023].

Należy przypomnieć, że Burkina Faso wraz z Mali trafiły w 2019 roku na listę pięciu państw o największej liczbie ofiar śmiertelnych spowodowanych atakami terrorystycznymi⁵¹. Słabo kontrolowana strefa trójkraniczna Burkina Faso, Mali i Nigru stała się rejonem wzmożonej aktywności ugrupowania Prowincji Sahel Państwa Islamskiego, którego bojownicy zintensyfikowali w ostatnich latach ataki na przedstawicieli władz, funkcjonariuszy policji i osoby cywilne. Obszar zbiegu trzech granic tych państw stanowi obszar szczególnie sprzyjający funkcjonowaniu siatek dżihadystycznych i grup kryminalnych⁵². Wiosną 2023 roku w ciągu trzech miesięcy w samej tylko Burkina Faso dżihadyści doprowadzili do śmierci ok. 300 osób⁵³. Należy podkreślić, że grupy te są „[...] faktycznym beneficjentem nieobecności instytucjonalnej państwa oraz indolencji władz; tworzą własne alternatywne struktury i system kontroli.”⁵⁴ Co więcej, zamachy stanu w Burkina Faso i Mali nie powstrzymały działań dżihadystów. Kontrastuje to wyraźnie z deklaracjami wojskowych, uzasadniających zmianę władzy koniecznością skuteczniejszego przeciwstawienia się rozwojowi ruchów ekstremistycznych. Znaczne obszary Burkina Faso nadal pozostają pozbawione faktycznej władzy państwowej, co ułatwia w znacznym stopniu aktywność siatkom przestępczym i nurtom wywrotowym.

Również w Nigrze doszło do zamachu stanu. W lipcu 2023 roku odsunięty od władzy został prezydent Muhammad Bazoum, a ster rządów przejął gen. Abdourahamane Tchiani. Niger stanowi kolejną egzemplifikację problemów, które są od lat udziałem także innych państw Sahelu. Pomimo bogactw naturalnych (złóż uranu) duża część populacji doświadcza biedy i wykluczenia, a deficyty władzy państwowej są pożywką dla aktywności dżihadystów, w zmaganiach z którymi armia wspierana była przez misje francuskie. Brak efektywności walki z dżihadyzmem był zresztą i w tym wypadku wskazywany jako czynnik legitymizujący przewrót. Zmagania te nasiliły się w minionej dekadzie. Tak np. w 2016 roku dżihadyści podjęli próbę oswobodzenia członków Boko Haram i Al-Kaidy Islamskiego Maghrebu (Al-Qaeda in the Islamic Maghreb – AQIM) z więzienia w Koutoukalé na terenie Nigru (kolejny atak na ten obiekt miał miejsce w maju 2019 r.).

⁵¹ *Global Terrorism Index 2020, Measuring the Impact of Terrorism*, Institute for Economics & Peace, GTI-2020-web-2.pdf (reliefweb.int), [dostęp: 13.11.2021].

⁵² M. Summers, *Actividad yihadista en el Maghreb*, s. 66–67.

⁵³ J. Naranjo, *300 muertos en tres meses: el yihadismo golpea con dureza en África a los golpistas militares*, „El País”, 15 de junio de 2022.

⁵⁴ S. Kosmynka, *Aktywizacja nurtów dżihadystycznych*, s. 39.

Atak przeprowadzony w 2017 roku spowodował śmierć m.in. czterech członków amerykańskiego personelu. W grudniu 2019 roku aktywiści Państwa Islamskiego Afryki Zachodniej (Islamic State's West Africa Province – ISWAP) przeprowadzili atak na infrastrukturę wojskową w Nigrze, powodując śmierć ponad siedemdziesięciu żołnierzy. W ciągu roku (maj 2019–maj 2020) w wyniku operacji realizowanych przez bojowników ISGS zginęło co najmniej czterystu żołnierzy sił rządowych Mali, Burkina Faso i Nigru⁵⁵.

Te i inne akty przemocy destabilizowały i tak napiętą sytuację wewnętrzną Nigru. Orędownikiem współpracy z Francją był prezydent Bazoum, nie doceniając znaczenia antyfrancuskich nastrojów społecznych, szczególnie młodego pokolenia, którego liczni przedstawiciele entuzjastycznie zareagowali na przewrót.

W wyniku wystąpienia wojskowych w Gabonie we wrześniu 2023 roku odsunięty został sprawujący władzę przez czternaście lat prezydent Ali Bongo Ondimba, który był synem piastującego urząd przez kilkadziesiąt lat Omara Bongo. Przedstawiciele junty wraz jej liderem, gen. Bricem Oligui Nguemą, oskarżyli prezydenta o korupcję i fałszerstwa wyborcze, a następnie osadzili w areszcie domowym. Warto przypomnieć, że wcześniejsza – nieudana – próba zamachu stanu miała miejsce kilka lat wcześniej, w 2019 roku. W odróżnieniu od innych państw regionu Gabon nie boryka się z problemem aktywizacji ruchów dżihadystycznych, jednak dotyczą go trudności gospodarcze, które w ostatnich latach bardzo wyraźnie rzutowały na eskalację niezadowolenia społecznego (bezrobocie, rosnące ceny). Tak np. na podstawie danych Banku Światowego w 2020 roku aż ok. 40 proc. osób młodych (w wieku 15–24 lata) pozostawało bez pracy i nie miało tym samym stałego źródła utrzymania⁵⁶. Należy również pamiętać o wcześniej zaistniałych napięciach politycznych, dotyczących reelekcji prezydenta Bongo. Ich echem była np. rezolucja Parlamentu Europejskiego z lutego 2017 roku, mówiąca o nieprawidłowościach mających miejsce w trakcie trwania wyborów w roku wcześniejszym. Zamach stanu w Gabonie, podobnie jak w przypadku innych państw, spotkał się z potępieniem ze strony UE (szczególnie Francji), ONZ, a także przedstawicieli Unii Afrykańskiej, której przewodniczący Moussa Faki

⁵⁵ Por.: M. Summers, *Actividad yihadista en el Maghreb*, s. 66–67; J. Thompson, *Examining Extremism: Islamic State in The Greater Sahara*, Center for Strategic and International Studies, 22 July 2021, s. 5; S. Kosmynka, *Aktywizacja nurtów dżihadystycznych*, s. 40.

⁵⁶ Por.: *Golpe de Estado en Gabón: preocupación internacional por la inestabilidad de la región*, Euronews, 30 de agosto de 2023.

Mahamat wezwał do przywrócenia w Gabonie demokratycznego porządku konstytucyjnego. Również i tym razem, w odpowiedzi na przewrót Stany Zjednoczone wstrzymały kierowaną tam pomoc na wsparcie rozwoju⁵⁷.

Jest znamienne, że przewrotom towarzyszą nasilające się w ostatnich latach resentymenty antykolonialne – antyfrancuskie i w ogóle antyzachodnie. Operacje wojskowe i stabilizacyjne, realizowane w regionie pod egidą Paryża, od dawna spotykają się z negatywnym rezonansem społecznym na obszarze Sahelu⁵⁸. Francuska obecność w regionie jest odbierana jako przejaw postkolonializmu, co niewątpliwie utrudniało realizację celów misji wymierzonych w siatki dżihadystyczne, a także poczynań ukierunkowanych na uszczelnienie granic i ograniczenie nielegalnej imigracji. Nie tylko polityka zagraniczna Francji wobec dawnych kolonii, ale także jej zaangażowanie gospodarcze w Afryce są bardzo często postrzegane jako odzwierciedlenie neo-imperialnych dążeń Paryża do podporządkowania regionu, wpływania na kierunek zmian politycznych w państwach Sahelu, ignorujących ich rację stanu czy rzeczywiste wyzwania społeczne i ekonomiczne. Analizując przesłanki francuskiej obecności w regionie w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat, trudno nie dostrzec zasadności tej krytyki, którą pogłębiał fakt niejednokrotnego wspierania przez Paryż przychylnych sobie autokratów, naruszających prawa człowieka⁵⁹. Prowadzona *de facto* przez dekady polityka paternalizmu napotyka obecnie coraz ostrzejszy sprzeciw, wykorzystywany oraz instrumentalizowany przez wojskowych zastępujących dotychczas rządzące elity polityczne.

Zamachy stanu, podnoszące i podsycające narrację antyneokolonialną, nie pozostają w tym kontekście bez wpływu na francuską obecność w regionie Sahelu. Przykładem tych procesów jest Mali, gdzie po przejęciu władzy przez przedstawicieli sił zbrojnych i wyraźnie skierowanej przeciwko Francji retoryce rzecznika przewrotu płk. Abdoulaye'a Maïgi prezydent Emmanuel Macron ogłosił w lutym 2022 roku wycofanie misji wojskowych. Żądali tego liderzy junty, podobnie zresztą jak w Burkina Faso. Jak wspomniano, również w Nigerze przewrotowi w 2023 roku towarzyszyły silne – podsycane przez

⁵⁷ S. Bhattacharya, *Military Take over in Gabon: A Coup D'Etat or Palace Revolution?*, Observer Research Foundation, 15 September 2023.

⁵⁸ N. Moreno-Cosgrove, *La inalcanzable misión antiterrorista de Francia en el Sahel*, Real Instituto Elcano, 2022, nr 19, s. 2–3.

⁵⁹ Zob.: A. Siradağ, *Understanding French Foreign and Security Policy towards Africa: Pragmatism or Altruism?*, „Afro Eurasian Studies Journal” 2014, t. 3, z. 1, s. 100–122.

zbuntowanych wojskowych – akcenty antyfrancuskie i deklaracje sympatii wobec Rosji i jej prezydenta, co w kontekście wojny w Europie ma niebagatelne znaczenie. Rosja usiłuje zresztą od dawna czerpać profity polityczne i ekonomiczne z niestabilnej sytuacji regionu, pogłębiając ich destabilizację, czego odzwierciedleniem stała się w ostatnich latach aktywność tzw. grupy Wagnera w wielu państwach afrykańskich (m.in. w Libii, Sudanie, Republice Środkowoafrykańskiej, Mali)⁶⁰. Towarzysząca zamachom stanu wroga wobec Zachodu narracja w niejednym wspomnianym wyżej przypadku stanowi zarazem nacechowane emocjonalnie narzędzie mobilizacji społecznej, adresowane szczególnie do osób młodych, które łączą dotychczasowe nieudolne rodzime rządy z postkolonialną – w ramach tej percepcji – obecnością Francji widoczną na płaszczyznach politycznej, gospodarczej i militarnej. Obok czynników wewnętrznych (niestabilność polityczna, forsowanie interesów klanowych, korupcja i nepotyzm), to właśnie uleganie neokolonializmowi w sensie politycznym i ekonomicznym niejednokrotnie było wymieniane przez puczystów jako uzasadnienie dla odsunięcia rządzących⁶¹. Wątek ten jest zresztą wskazywany przez uczonych afrykańskich w kontekście wyjaśnienia tendencji sprzyjających przewrotom wojskowym na kontynencie, szczególnie w Afryce Zachodniej⁶².

Trzeba jednocześnie podkreślić, że istniejące od lat w regionie ruchy dżihadystyczne prowadzą narrację skrajnej wrogości także wobec USA i Europy Zachodniej. Jak zauważono, problem nierozwiązanej aktywności ekstremizmu tego rodzaju w znacznej części wspomnianych przykładów (Mali, Burkina Faso, Niger) był ukazywany jako argument legitymizujący przejęcie władzy przez wojskowych. Nie sposób nie zauważyć jednak, że osłabianie instytucji państwa i wstrząsy polityczne są czynnikiem sprzyjającym działalności organizacji wywrotowych, do których można zaliczyć ruchy separatystyczne i dżihadystyczne.

PODSUMOWANIE

W licznych opracowaniach słusznie podkreśla się, że na prawdopodobieństwo zaistnienia zamachu stanu wpływa kształt systemu politycznego; w państwach o stabilnej demokracji jest ono znacznie mniejsze

⁶⁰ Zob.: J. Czerep, *Rosyjska grupa Wagnera rozszerza wpływy w Afryce*, PISM, 2021, nr 181(2379).

⁶¹ K. Yeboua, *The Dominance of Military Power in Sudan*.

⁶² Zob.: N. Amoateng, *Military Coups in Africa: A Continuation of Politics by Other Means?*, „Conflict Trends” 2022, nr 1.

aniżeli w reżimach, w których demokracja jest jedynie fasadowa⁶³. Ryzyko niekonstytucyjnej zmiany politycznej rośnie również w sytuacji kruchości systemu politycznego i widocznej na wielu obszarach dysfunkcyjności państwa. Wspomniana wcześniej militaryzacja polityki bezpieczeństwa (widoczna m.in. w toczonych przez wiele państw afrykańskich zmaganiach z ekstremizmem dżihadystycznym) oraz istotna *en bloc* pozycja armii jako głównego rozgrywającego w polityce wewnętrznej rzutują na możliwość sięgnięcia po władzę jej przedstawicieli. Wraz z widocznymi tendencjami autorytarnymi rządzących stanowią one czynniki oddziałujące na zaangażowanie przedstawicieli resortów siłowych w przedsięwzięcia zagrażające demokracji. Wynika to z akcentowanej wyżej tendencji, w myśl której prawdopodobieństwo dokonania zamachu stanu „[...] jest duże w krajach, gdzie siły zbrojne odgrywają ważną rolę polityczną i zajmują pozycję swoistego strażnika państwa, orzekającego arbitralnie, co jest dla tego państwa dobre, a co złe, i w jaką stronę powinno ono podążać”⁶⁴. Dodajmy także do tego sytuację, kiedy pozycja sił zbrojnych lub ich interesy wydają się być zagrożone, co odzwierciedla wyszczególniony w typologii Alexa Thomsona „przewrót-weto”⁶⁵. Powyższe mechanizmy ilustruje szereg przykładów przewrotów w państwach latynoamerykańskich w okresie trwania zimnej wojny (Argentyna, Chile, Gwatemala) oraz w wielu częściach kontynentu afrykańskiego, gdzie od lat 60. XX wieku znaczna liczba zamachów stanu stała się elementem swoistego syndromu postkolonialnego kultury politycznej nie tylko w pierwszych dekadach po uzyskaniu niepodległości, ale także później.

Przypominając, że od zakończenia zimnej wojny do 2017 roku w Afryce Subsaharyjskiej nastąpiło 58 zrealizowanych lub zainicjowanych tego typu prób niekonstytucyjnego przejęcia władzy stanu, Robert Kłosowicz wskazuje, iż „państwa dysfunkcyjne są także częściej narażone na przejmowanie władzy na drodze zamachu stanu, gdyż wobec słabości struktur państwowych wojskowy zamach stanu w wielu krajach Afryki Subsaharyjskiej stał się w rzeczywistości zinstytucjonalizowaną metodą zmiany rządów.”⁶⁶ Tendencja ta, co egzemplifikują wyszczególnione w powyższej analizie zdarzenia, obnaża słabość instytucjonalną państwa, wyostreza społeczne podziały

⁶³ M. Bankowicz, *Zamach stanu. Studium teoretyczne*, s. 96.

⁶⁴ *Ibidem*, s. 99.

⁶⁵ A. Thomson, *An Introduction to African Politics*, Routledge, London 2010, s. 55–58. Por.: A. Sawo, *The Chronology of Military Coup D'États*, s. 15.

⁶⁶ R. Kłosowicz, *Konteksty dysfunkcyjności państw Afryki Subsaharyjskiej*, s. 341.

i potęguje już istniejące trudności polityczne i gospodarcze. Warto zaznaczyć, że mobilizacja społeczna przy jednocześnie niskim poziomie partycypacji politycznej już w latach 80. XX w. były postrzegane jako czynnik sprzyjający przewrotowi⁶⁷. Dodatkowo, za kolejny czynnik rzutujący na krystalizację reżimów wojskowych były uznawane konflikty wewnętrzne i z państwami sąsiadującymi⁶⁸.

W Burkina Faso, Gabonie, Mali, Czadzie, Nigrze, Gwinei i innych państwach regionu zaznacza się nie tylko postępująca erozja zaufania obywateli do elit rządzących, ale i głęboki deficyt legitymizacji władzy. Zwróćmy uwagę na podobieństwa, towarzyszące okolicznościom wielu zamachów stanu: grupa oficerów obwieszcza kres nieudolnej władzy i obiecuje efektywniejszą walkę z zagrożeniami. Zapowiada, że przejmuje władzę na okres przejściowy, obiecując zarazem powrót do procedur demokratycznych. Korzysta z poparcia entuzjastycznie nastawionej części społeczeństwa, głównie ludzi młodych. Wkrótce po przejęciu władzy junta okazuje się być równie nieudolna jak poprzednia ekipa i wykazuje niezdolność do podziału kompetencji z przedstawicielami władz cywilnych. Szybko traci poparcie, po czym mechanizm się powtarza. Interwały czasowe dzielące te wydarzenia mogą być określone mianem zaledwie „kruchej stabilizacji”. Doświadczenia historyczne unaoczniają, że niekonstytucyjna wymiana elit politycznych oraz objęcie steru rządów przez wojskowych często nie prowadzą do zażegnania kryzysu; *a posteriori* również często towarzyszą im korupcja, niekompetencja, niewłaściwe zarządzanie, niechęć do przywrócenia procedur demokratycznych⁶⁹. Zauważmy też, że w wymienionych przykładach znajduje wyraz zarówno teoria „kaskadowości” zamachu stanu (Burkina Faso, Mali, Sudan), jak i „zaraźliwości” tego rodzaju zmian politycznych: sytuacji „efektu domina”, w której przewrót w danym państwie stanowi inspirację i zachętę do przewrotu w kolejnym. Należy zaznaczyć, że obydwa te modele teoretyczne są zresztą wobec siebie komplementarne i obrazują znamienne dla tych procesów tendencje.

Warto jednocześnie zachować ostrożność w interpretowaniu fali przewrotów wojskowych w kategorii odrzucenia *en bloc* demokracji jako takiej i jej procedur. W ciągu pierwszych dwóch dekad XXI w.

⁶⁷ Zob.: T.H. Johnson, R.O. Slater, P. McGowan, *Explaining African Military Coups d'Etat*, „The American Political Science Review” 1984, t. 78, nr 3, s. 636.

⁶⁸ B. Agyeman-Duah, *Military Coups, Regime Change, and Interstate Conflicts in West Africa*, „Armed Forces & Society” 1990, t. 16, nr 4, s. 547–548.

⁶⁹ Ch.G. Chidume, *Military Coups in West Africa: the African 'Phenomenon' That is Self-Inflicted*, „International Affairs and Global Strategy” 2013, t. 15, s. 64.

wielokrotnie dochodziło do pokojowego przekazywania władzy (np. w Nigerii w 2015 r.) i do zwycięstw wyborczych ugrupowań opozycyjnych (m.in. w Ghanie w 2016, Kenii w 2017 czy Zambii w 2021 r.)⁷⁰. O przekonaniu potrzeby implementowania rozwiązań demokratycznych świadczą także wyniki badań Afrobarometru: np. w badaniu z 2029 r. aż 68 proc. respondentów z 34 państw wskazało na demokrację jako najlepszą formę ustroju, a 72 proc. negatywnie odniosło się do rządów sprawowanych przez armię⁷¹. Jak obrazują wspomniane przepadki, opinie te kontrastują z popularnością idei rewolucyjnego rządu przedstawicieli armii w Afryce Zachodniej, szczególnie w Mali, Burkina Faso i Nigrze (z odmienną sytuacją mamy do czynienia w Sudanie). W pewne wyjaśnienie tych procesów wpisuje się ujęcie Thomasa Braileya, Robina Hardinga i Thomasa Isbella, mówiące o zależności między zamachem stanu a wzrostem zaufania społecznego. Postrzegając przewrót jako wyraz antagonizmu między elitami politycznymi i wojskowymi oraz wobec głębokich, nierozwiązanych problemów, aktywizuje on nadzieję na zmianę i poprawę sytuacji⁷², choć trzeba dodać, że ten wzrost zaufania społecznego jest na ogół krótkoterminowy.

Zauważalne w ostatnich latach nasilenie częstotliwości zamachów stanu w regionie Afryki Subsaharyjskiej jest zatem w dużym stopniu pochodną sygnalizowanych wyzwań o charakterze endogennym. Ich wspólnym mianownikiem jest dysfunkcyjność państwa i kompleksowe problemy społeczno-ekonomiczne i środowiskowe (długie okresy suszy, a w konsekwencji głodu) oraz polityczne, czego wyrazem jest aktywność siatek terrorystycznych. W populacjach o dużym odsetku ludzi młodych szczególnie dotkliwe okazują się brak perspektyw, ekskluzja społeczna i oczekiwania na szybką zmianę. Ponadto, stale obecny w kulturze politycznej regionu rys autorytarny⁷³ i skłonność do implementowania rozwiązań siłowych w sferze polityki są katalizatorami – wzajemnie inspirujących się – przewrotów wojskowych. Jest oczywiste, że bez wypracowania narzędzi efektywnej kontroli władz cywilnych nad sektorem wojskowym nie jest możliwe minimalizowanie ryzyka tychże przewrotów w państwach, w których przedstawiciele resortów siłowych odgrywają istotną rolę w polityce. Stąd też

⁷⁰ J. Czerep, *A New Wave of Coups D'État Will not Jeopardise Democracy in Africa*, PISM, 2022, nr 2 (89), s. 128.

⁷¹ Zob.: *Ibidem*, s. 127. Por.: R. Mattes, *Democracy in Africa: Demand, Supply, and the 'Dissatisfied Democrat'*, „Afrobarometr Policy Paper”, February 2019, nr 54.

⁷² Zob.: Th. Brailey, R. Harding, Th. Isbell, *Coups and Social Trust: Evidence from a Natural Experiment in Burkina Faso*, „Afrobarometr Working Paper”, July 2024, nr 204.

⁷³ N. Amoateng, *Military Coups in Africa*, s. 3.

nie wydaje się możliwe odejście od tej praktyki w najbliższych latach, gdyż wymagałoby to niwelowania trudności gospodarczych, łagodzenia napięć społecznych, a przede wszystkim demokratyzacji regionu, funkcjonujących instytucji publicznych i stabilnej władzy państwowej, realizującej swe prerogatywy. Jak obrazują mechanizmy i skutki wymiany elit politycznych we wskazanych państwach afrykańskich, zamachy stanu są nie tylko wyrazem wspomnianych tendencji autorytarnych, ale umacniają tenże autorytaryzm już na etapie *a posteriori*. Instytucjonalizacja rządów junt wojskowych z reguły nie powstrzymuje łamania praw człowieka i umacnia ograniczenia pluralizmu. Zważywszy na obecność wspomnianych katalizatorów, osadzonych w kulturze politycznej państw regionu, oraz na istnienie nierozwiązanych wyzwań społeczno-ekonomicznych można antycypować continuum zamachów wojskowych na obszarze Afryki Subsaharyjskiej *en bloc* jako trwałego elementu pejzażu politycznego tej części kontynentu, a także – jednocześnie – pogłębianie chaosu i destabilizacji regionu.

BIBLIOGRAFIA

- Agyeman-Duah B., *Military Coups, Regime Change, and Interstate Conflicts in West Africa*, „Armed Forces & Society” 1990, t. 16, nr 4.
- Albrecht H., *The Myth of Coup-proofing: Risks and Instances of Military Coups d’Etat in the Middle East and North Africa, 1950–2013*, „Armed Forces & Society” 2015, t. 41 (4).
- Alvarado D., *Independent Azawad: Tuareg, Jihadists, and Uncertain Future of Mali*, „Notes Internationals”, CIDOB 54, May 2012.
- Amoateng N., *Military Coups in Africa: A Continuation of Politics by Other Means?*, „Conflict Trends” 2022, nr 1.
- Ayangafac Ch., *Resolving the Chadian Political Epilepsy: An Assessment of Intervention Efforts*, Institute for Security Studies, Situation Report, 1 June 2009, <https://www.files.ethz.ch/isn/101552/CHAD1-06-09.pdf> [dostęp: 27.12.2023].
- Bhattacharya S., *Military Take over in Gabon: A Coup D’Etat or Palace Revolution?*, Observer Research Foundation, 15 September 2023.
- Bankowicz M., *Zamach stanu. Pojęcie i konteksty*, „Politeja” 2007, nr 7.
- Bankowicz M., *Zamach stanu. Studium teoretyczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2009.
- Brailey Th., Harding R., Isbell Th., *Coups and Social Trust: Evidence from a Natural Experiment in Burkina Faso*, „Afrobarometr Working Paper”, July 2024, nr 204.

- Castro P., *El caudillismo en América Latina, ayer y hoy*, „Política y cultura” 2007, nr 27.
- Chidume Ch.G., *Military Coups in West Africa: The African ‘Phenomenon’ That is Self-Inflicted*, „International Affairs and Global Strategy” 2013, t. 15.
- Chivvis Ch.S., *The French War on Al Qa’ida in Africa*, Cambridge University Press, New York 2016.
- Czerep J., *A New Wave of Coups D’Etat Will not Jeopardise Democracy in Africa*, PISM, 2022, nr 2 (89).
- Czerep J., *Międzynarodowe skutki przewrotu wojskowego w Gwinei*, PISM, 2021, nr 176 (2374).
- Czerep J., *Rosyjska grupa Wagnera rozszerza wpływy w Afryce*, PISM, 2021, nr 181 (2379).
- Czerep J., *Zamach wojskowy w Burkina Faso*, PISM, 2022, nr 5.
- Diez Alcalde J., *Desafíos de seguridad en el Sahel: conflictos armados y terrorismo yihadista*, w: *Sahel 2015, origen de desafíos y oportunidades*, Instituto Español de Estudios Estratégicos „Cuadernos de Estrategia”, 2015, 176.
- Eakin M.C., *Historia Ameryki Łacińskiej. Zderzenie kultur*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007.
- Figuerola Ibarra C., *Nuevos ordes y viejos vinos: la violencia en América Latina en los albores del siglo XXI*, w: T. Castro Escudero, L.O. Costilla (red.), *Poder y política en América Latina*, „El Debate Latinoamericano”, t. 3, Siglo Veintinuno Editores, Buenos Aires 2005.
- First R., *The Barrel of Gun. Political Power in Africa and the Coup D’Etat*, London 1970.
- Gemechu Kebede D., *Wpływ polityki i religii na życie społeczno-polityczne w wybranych państwach Afryki Subsaharyjskiej*, „NURT SVD” 2017, nr 2.
- Global Terrorism Index 2020, Measuring the Impact of Terrorism*, Institute for Economics & Peace, GTI-2020-web-2.pdf (reliefweb.int) [dostęp: 13.11.2021].
- Golpe de Estado en Gabón: preocupación internacional por la inestabilidad de la región*, Euronews, 30 de agosto de 2023.
- Guinea Junta Turns to Military to Face Protesters*, „Africa Defense Forum” 2023, June 6, <https://adf-magazine.com/2023/06/guinea-junta-turns-to-military-to-face-protesters/> [dostęp: 27.10.2023].
- Invisible. The Regional Displacement Crisis Triggered by the Sudan Conflict*, Norwegian Refugee Council, December 2023, <https://www.nrc.no/globalassets/pdf/reports/invisible/the-regional-displacement-crisis-triggered-by-the-sudan-conflict.pdf> [dostęp: 27.12.2023].
- Is the AU Failing Coup Countries?*, ISS/PSC Report, 1 September 2023, <https://issafrica.org/pscreport/psc-insights/is-the-au-failing-coup-countries> [dostęp: 30.09.2024].

- Jackman R.W., O'Kane R.H.T., Johnson Th.H., McGowan P., *Explaining African Coups d'Etat*, „American Political Science Association” 1986, t. 80 (1).
- Johnson T.H., Slater R.O., McGowan P., *Explaining African Military Coups D'Etat*, „The American Political Science Review” 1984, t. 78, nr 3.
- Kłosowicz R., *Konteksty dysfunkcyjności państw Afryki Subsaharyjskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2017.
- Kosmynka S., *Aktywizacja nurtów dżihadystycznych w Sahelu i wysiłki na rzecz ich zwalczania*, „Studia Polityczne” 2022, t. 50, nr 1.
- Kosmynka S., *Militaryzacja zwalczania przestępczości w Hondurasie w XXI wieku*, „Politeja” 2022, nr 6 (81).
- Kosmynka S., *Udział Hiszpanii w misjach bezpieczeństwa w Sahelu Zachodnim*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne” 2020, t. 65 (1).
- Lowings B., *The Dominance of Military Power in Sudan: Ramifications of the Coup D'Etat*, Brussels International Center, November 2021.
- Luttwak E.N., *Zamach stanu. Podręcznik*, tłum. G. Kulesza, PWN, Warszawa 2017.
- Mattes R., *Democracy in Africa: Demand, Supply, and the 'Dissatisfied Democrat'*, „Afrobarometr Policy Paper”, February 2019, nr 54.
- Meneses R., *El Sahel y el ascenso del yihadismo*, „Anuario CEIPAZ”, 2019–2020.
- Moreno-Cosgrove N., *La inalcanzable misión antiterrorista de Francia en el Sahel*, Real Instituto Elcano, 2022, nr 19.
- Naranjo J., *300 muertos en tres meses: el yihadismo golpea con dureza en África a los golpistas militares*, „El País”, 15 de junio de 2022.
- Navarro Milián I., *El fenómeno de los Golpes de Estado en África*, „Apunts ECP de Conflictos i Pau” 2023, nr 26.
- Ng J., *France's Long Legacy of Colonialism Lives on in Sahel Crisis*, „Truthout”, 28 October 2023, <https://truthout.org/articles/frances-long-legacy-of-colonialism-lives-on-in-sahel-crisis/> [dostęp: 18.11.2023].
- O'Kane R.H.T., *A Probabilistic Approach to the Causes of Coups d'Etat*, „British Journal of Political Science” 1981, t. 11 (3).
- Powell J.M., Thyne C.L., *Global Instances of Coups from 1950 to 2010: A New Dataset*, „Journal of Peace Research” 2011, t. 48 (2).
- Pryce D.K., Time V.M., *The Role of Coups D'État in Africa: Why Coups Occur and Their Effects on the Populace*, „International Social Science Journal” 2023, t. 73 (1).
- Rivas Nieto P.E., *El golpe de Estado como forma de intervención política. Mauritania, orden y desorden en el verano de 2005*, „Sphera Pública” 2006, nr 6.
- Sawo A., *The Chronology of Military Coup D'États and Regimes in Burkina Faso: 1980–2015*, „The Turkish Yearbook of International Relations” 2017, t. 48.

- Schmidt P., *Koncepcje tłumaczące występowanie i powtarzalność zamachów stanu*, „Przegląd Geopolityczny” 2017, nr 22.
- Schmidt P., *Zamachy stanu w Egipcie (2013) i Turcji (2016) – podstawy sukcesu i przyczyny porażki*, „Przegląd Geopolityczny” 2017, nr 20.
- Siradağ A., *Understanding French Foreign and Security Policy towards Africa: Pragmatism or Altruism?*, „Afro Eurasian Studies Journal”, Spring 2014, t. 3, nr 1.
- Skinner E.P., *African Political Culture and the Problem of Government*, „African Studies Quarterly” 1998, t. 2, nr 3.
- Solar C., *Militarism and Militarization of Public Security in Latin America and the Caribbean*, Jack D. Gordon Institute for Public Policy, July 2021.
- Sudan Conflict: Assessing the Risk of Regionalization*, Rift Valley Institute, June 2023, <https://riftvalley.net/sites/default/files/publication-documents/RVI%202023.06.11%20Sudan%20Rapid%20Response%20Regionalization%20.pdf> [dostęp: 03.11.2023].
- Sukhankin S., *France to Lead Joint Effort in War on Terrorism in Sahel Region*, „Terrorism Monitor” 2020, t. 18, nr 10.
- Summers M., *Actividad yihadista en el Maghreb y Sahel Occidental*, „Anuario del terrorismo yihadista 2020”, Observatorio Internacional de Estudios sobre Terrorismo, 2020.
- Sztompka P., *Socjologia*, Znak, Kraków 2005.
- Tar U.A., Bala B., *Lake Chad Basin. Emerging Regional Architecture for Counterterrorism and counterinsurgency*, The Routledge Handbook of Counterterrorism and Counterinsurgency in Africa, 2021.
- Thee M., *Militarism and Militarization in Contemporary International Relations*, „Bulletin of Peace Proposals” 1977, t. 8, nr 4.
- Thompson J., *Examining Extremism: Islamic State in The Greater Sahara*, Center for Strategic and International Studies, 22 July 2021.
- Thomson A., *An Introduction to African Politics*, Routledge, London 2010.
- UNICEF Burkina Faso Humanitarian Situation Report No. 6: Mid-Year 2023, <https://reliefweb.int/report/burkina-faso/unicef-burkina-faso-humanitarian-situation-report-no-6-mid-year-2023> [dostęp: 26.09.2023].
- Wiking S., *Military Coups in Sub-Saharan Africa. How to Justify Illegal Assumptions of Power*, Upsala 1983.
- Yeboua K., *Africa Can End Its Rash of Military Coups*, ISS, 5 October 2023, <https://issafrica.org/iss-today/africa-can-end-its-rash-of-military-coups> [dostęp: 30.09.2024].
- Zwoliński A., *Biedy Afryki*, Petrus, Kraków 2009.

Stanisław Kosmynka – Habilitated Doctor, associate professor of the University of Lodz, Faculty of International and Political Studies. The author of the monographs: *Od Boga do terroru. Rola religii w ideologii dżihadyzmu na przykładzie organizacji Al-Kaida* (2012), *Święta wojna w Al-Ándalus. Przeobrażenia aktywności dżihadystycznych komórek terrorystycznych w Hiszpanii w latach 1995–2012* (2015). His research interests include, among others, issues related to the mechanisms of jihadist terrorism and its forms of influence. His research also includes analysis of security threats, the processes of Salafi radicalization among Muslim communities in Spain and Sub-Saharan African countries, the political processes taking place there, and organized crime. These issues are also present in Kosmynka's numerous articles published in specialized journals. From 2009 to 2014, he was a visiting professor in Spain at the universities of Granada, Santiago de Compostela, La Laguna, and Vic. In the years 2020–23 he participated in the OPUS project funded by the National Science Centre: "Evaluation of the effectiveness of selected counter-terrorism policies of European countries from 2005 to 2020 – a comparative analysis of Belgium, France, Spain and the Netherlands".

Stanisław Kosmynka – dr hab., prof. UŁ., Wydział Studiów Międzynarodowych i Politologicznych, Uniwersytet Łódzki. Autor monografii *Od Boga do terroru. Rola religii w ideologii dżihadyzmu na przykładzie organizacji Al-Kaida* (2012), *Święta wojna w Al-Ándalus. Przeobrażenia aktywności dżihadystycznych komórek terrorystycznych w Hiszpanii w latach 1995–2012* (2015). W kręgu jego zainteresowań naukowo-badawczych pozostają m.in. kwestie związane z mechanizmami terroryzmu dżihadystycznego i jego formami oddziaływania. W jego pracy naukowo-badawczej ważne zajmuje również analiza problematyki zagrożeń dla bezpieczeństwa, procesów radykalizacji salafickiej przedstawicieli muzułmańskich społeczności w Hiszpanii i w państwach Afryki Subsaharyjskiej, zachodzących tam procesów politycznych oraz przestępczości zorganizowanej. Zagadnienia te są obecne również w licznych artykułach S. Kosmyńki publikowanych w czasopiśmie specjalistycznych. W latach 2009–2014 prowadził gościnne wykłady w Hiszpanii na uniwersytetach w Granadzie, Santiago de Compostela, La Lagunie i Vic. W latach 2020–2023 był uczestnikiem projektu OPUS finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki: „Ewaluacja skuteczności wybranych polityk antyterrorystycznych państw europejskich w latach 2005–2020 – analiza porównawcza Belgii, Francji, Hiszpanii i Holandii”.